

БЫЖЫТ СОРУК

О черк

САНЧАТ-ОЛДАРНЫҢ өг-бүлөсүнө эгитимес ка-чыгал таварышкан: олар-дын үш харым оглу чок апар-ган. Ол човулан оларга чаа ка-чыгалды таварыштырган. Ажы-шүжүгү алып, алга-дал кылып, холун унуткөн, ачынча үр үеде эмнеги, кадыг ажал кылып албайт берген, амыралында чурттап эртеңи аас-кежикти, чырык хүне-ри кажан-жаа катан эргип кел-бес кылып сатылдырган.

Шак иштыг кудаларчы бо-лаа ош сатынчы үр шивей-леп шыдаган. Эмчилерин, сестраларын ээлек, кичээл-геялгн сагыш човаашкыны аарыг кижини мунгак сепки-ни ажин эртеринге дуалаан. «Туттуммакка хоржок» деп, ол боламы берген.

Шын шиптирин херек кы-мыша боттадырары анза бе-ден эвес болган. Ийн хол сап-дан үнгөвде чүнү кылып шы-даары? «Чад уругтар дег ам-радын, даш кэжээ дег олу-дар бе? Чок. Илазар олурун шыдаас мен» шк кылып ү-үрүңгит болаарлар үр-ле эр-тин келген. Санчат-ол куу-салымпыга таварышкан эр калчыгалдарын алып эр-тин, кичээлге боудун элээр ор-лун тывар кушугу — быж со-руктуу кужу — тып шыдаан.

«Оон бээр 18 чыл эртеңи. Кычаардагы чурттап эртеңи мунгарычгы хүнери, айла-ры Санчат-олдарын өг-бү-лөсүнө сактымыш болун ар-тыл, аар-качыгал сорбула-чыг калган. Салымпын, су-ла-рып турганым сагындыгыч түвө дег, чок эл-өрү Санчат-олду «Туураан» деп шыдаан гаа...»

И боудун ивализин апар-ган соонда Оуур райбулууну белеткей кылаарында беш тыл иштине ажилдаан. Ону аки ажилдагы деп санап, үнелен турган. Ол ажилыга сепкини чамалап Куулар Сам-буевич Төрөн чуртунга он эр-терин бараан болуп шыдаары өскө ажилга кирерин — өскө төрөн терини колхозууга ка-тал кирген, хой малдыгы — соругду берген.

«Хойжуну ажилыга Сан-чат-олдун кужун шепен кир-генден бээр ол үш чыл шип-пай: ол ам Тыва АССР-иң аларын хойжуу, коммуни-ст күш-ажалын шалыпчы-ти. Күш-ажалын Кызыл Тук артык бай апарымыс. Бай чо-

рленини. «Мал ажилыны руурувусту магалызын ас сепкилд күш-ажалымыс, жо-мелерливины тыраа-нында деп билдир-ди мен. Хойжуларны өлөчөй ажил-даары, доктаама суурап чурттаары шиптирлеттине бергенде, тыва колхозчулар, сохкозтар ажилчыны, чурт-тун өскө областы, республика-ларында дег, бедик култур-луг, материал-хандырыла ке-жине-биле эң бай көдө турт-такчылар апар деп баш уу-р ылап балыткан боор деп болаар мен».

ХОЙЖУНЫҢ АЖЫЛЫ тү-лө чымыштыг эвес, ха-рын билдирерин, дуржу-галы, хүн бүрүнүң ас сепкил-диг күш-ажалы, харым бы-жиг нервини пестар ажил деп чүвени бо хойжуңу чуталаан хой-хей чажектери, амыра-дада ужураалары бадыткап турар.

«Танды кырында чайлагга бир-е катан уугу чымык ку-дуп келген. Казарчыны хой-ларын беле ай деп, хөлөп, до-кыдн эгелөөн. Хойлар ардаг-дытар дөүңгө бадучуңу тү-рүшкөн. Казарчыны баа олар-нын чаныга чалганыны бер-ген. Динчирөөшкөн чыжырт-кайны, кокеттиги, чанык оттары девиденчиг кымыр шаңылашкылаар. Ажымынча дымтыг буудуктарын күштүг сорунга өрү азым беле тыра берген деп болаан-ла чык-калар дээн: уугу дит чезген-нендир чүк балыгар тавыла-нып чаштай берген. Укукуст, дарымыг чыт үңгөн. Тавыла-ган ыш хойжуну ош каар чаккан. Хойлар угаан-кук ку-дур-ле дээн. Казарчыны «айт, хойт» деп девидн атырбы-шкан, хойларын соон утгай сыр-кара мал-беле сүрүп чо-руп каан...»

Бүгүгү дүң. Күштүг чымык ку-дуп, оон-беле дөмчөрөш-лү хат-муурган «киленең» эгел-ден. Барыгыны карак шим-ген-беле дөмөй. Ажымы хой-ларын бөрүлөр аалаан уулар сымыра бергенни уугу чыгкан казарчынын сагыш эңдөөн. «Дүңгө тура халымы!» деп бо-лаа сакшыма кирген. Уйгу ка-дында девидн тура хаалаан ки-жи ажиж ууңе шивен тү-вөге чык кыдыр мойнаан. У-гүгүгө үкенини «билген. Ойта түшкөн, тура хаалаан, дашты-га үнүп келген. Дүмбөй ка-рагылаа, кылаанаштар ара-зында, хойларын кымыр

Саяна Сагаачи 1970 чыда Кызыл башкы училищениң школа пазымы чет-позон уруглар-биле ажилдаар сазырын чедипчиңиң дөөсак. Ол ам Эрэн райо-нун «Коммунизмге орук» колхозунда уруглар саднада кижиндикчилеп турар. Ажык башкы өөренип алган билип практика-биле эки холбайтырчы, кызымак ажилдаар турар.

Уруглар саднада ырак-уак тураларда ажилдап, чурттап турар малчылар-ны-биле кады 45 уруг омк, хөлүг оуру турар. Комсомолу башкы Саяна уру-ларга тыва дм, ырм, чуртаган өөренип, бүтү кужу салып турар.

Колхозта комсомол комитетиниң кезингүн, бот-тыныгыр урай чүдү бөлүжү-нүң иденсепкиг киракычкан С. Сагаачи чоңуну хүдүгелни чедип алган.

ЧУРКАТА: кижиндикчи башкы Саяна САГААЧИ садик уругларында солук помпу помпу олурары.

С. ЧАЖИН-ОЛДУҢ ФОТОУ.

АЖЫ ЭВЭЭШ МАЛ ТУРБАС

Киржак сооксулар кустун айы-аңгыларын соолу ху-нери. Дүңгөй дөңгө өв же-нип эгелен. Оруктар шада-ла чаржылар доңуш каала-лаан. Эртеңи Кара-Чыраа суурге бадыткан. Тавыла-ла тоорайны үсүгү ужуна чо-румда, айт доонанынмын доонан тулуктуп-ла кел чор эсепте. «Чоулу кымыл бот дөңгө, утуктуг кылаан-ла... Кедейер эларик, үсүг-сей баштыг, чалым эр төмүкү айдан арыгыр башыг кымыл-была эларик доонан, ша-дан, тас, кымыл орукта де-меле келди. Оар-кылар наб алымай чорумда-ла, орук илдине бөүр дөңгөшөр иди-нип, бөүрүгүн, кужур өт-ла дуу-ла молдуррукта берди. Дөңгөшкө эйдээш иден...»

Ах, кужурун аар! Хоокуй доңушунуң кээрден, бо-даа халым арасыны урууну-даа чүр дүрүлөө, арасыны тү-түңе келе чам үнөр, оңу оңу башыңа чар калган чүр дөңгө деп боданышкан. Дөңгөш кижиге наам-беле дүрүлөөшкө, орук уламышкан чорумда. Ажымы чыгуу-тун жайыг алааным доңуш-кан, ол өрүмдө, сагымы-га кирип келди.

«...Ийне-ла дөңгө, хеле бөдүү»

ЭЛДЭРТПЭЛГЕЛГ
ЧОГАА-ЛДЫҢ КУЖУ

Бирде кирген адымынмын Чүгөн суурун ушуп

Октааш, Чүдү-чүрүк кезе бербе... Бо үсүгүдө көргөнүмш ыш-кан, амыралыңуу караңы тавылаңда сарыма чок хуу-дөр, бир соолаа иштеринге чиди дөңгөш, дөңгөш, шо-дугаа човаларынмын ромо улаз. Оңу бедик дөңгөшө тур-ганын партия човалары-дан, амыралыңуу караңы човаларды чөптүр-беле кел-ген. Совет уругуңу чымыл дөңгөшкөшкөшкө болган иңиз чүрүдүгүңүс орук кирген чечен човалары ол адымын-гевири ач төтүмүсө кыштыг, байлак апарам. Шак индыг ужу-дугаа, чүгүл шоош-луг чечен човаларын эсепке мөңгөн, таланттыг, амык журналист-сатирки Толуш Кымыл-оол биске арттыры-кааны уттуңдугу. Ам оңу «Айт биле ишкө деп бедик идыгы чечен човалары со-нурун көрөдөгүр.

Шоошлугу чечен човалар чымыл «Айт-Хем» аламанка-тун жайыг алааным доңуш-кан, ол өрүмдө, сагымы-га кирип келди.

«...Ийне-ла дөңгө, хеле бөдүү»

С. САДЮ.
Улут-Хем район.

ЧОРГААРЛАНЫР МЕН

Совет Армияның хүрүзлөңинден хала-нып келгеш милиция шугуунга ажилда-саан кузелим илереди, ИХМ-ниң кадр кил-дингизге чед берген мен. Килдингиз не-чальниги мени зилең-залак уткуп, Кы-зыл хооруксукомун милиция килдингизге чоруткан.

Оон бээр ийн чыл чедип турар. Шаг-даалп ажилдаары баштайгы хүнерде бер-ге турду. Хүнер, айлар эртен тудум эш-өөрүнүң арга-сүмөи мени амылга дады-тырган. Амыл-хүлөзгөмө ынашкып, ха-рын-даа чоргаларын чоруур апардым. Милиция ажилдакчыны кижиңиң бир чу-гула сорулгасы кем-херек болгаш хулган үүлгөдигер кылып чорун-биле хүн бүрдө демисешчилер, ону шугу үндөниң-биле чок кылып сорулганы чедип алырынга тө-лөптүг бараан болуру.

Шагдаа кижиңиң ажилы берге болгаш харысалгалыг. Ажаа быжыг тура-сорун, чаагай сепкил негеттиген. Нандыг-даа ми-нуталараа ол боудун хүлөзгөсүн күсө-дир дээш зорс-шугуру чорукка белеп ту-рар. Бир-ле катан чүвө. Милицияның се-рантыгы эш Кыштымове дежурныйлаз, ажил-хүлөзгөсү доостуу чыгай бергенде

телефон кыгырт дээн. Сержант оң ту-дун алгаш дыңнаан. Кызылдың бир мага-зининге бикенгит хулган келгеш, кассир-ни коргуауп тургаш ажаашын хунаап апарган. Ол, дэе берген деп мындыг. Мили-цияның машинасы ынаар карнаадыл-ла каан. Элээн үе-шактың иштине чааг сү-рушкен соонда сержант Кыштымове чепсе-тиг хулганын тудуп алган. Милиция ажилдакчының чымыштыг ажилында мындыг таварыгаларын чеме дээр. Бо харысалгалыг ажилга бүгү тала-биле бердинген кижилер бистин коллективте эвээш эвес. Милицияның сержанттары Виталий Аладин-оол, Анатолий Зыков, Ва-сильи Седип-оол, Владимир Мартынов оларга болгаш өскө-даа шитеримисе чо-ргаларың бис.

Бодумуңу планым, кузелим мындыг. Ми-лицияны ажил-херээш бүгү наызда уттуң-дугас чаагай исти эртыгың дээш төлөп-тиг ажилдап, совет милицияның шугуун-га үр үеде ажилдап, Төрөн чуртунга ба-раан болур мен.

В. ХЕРТЕК,
шагдаа.

МУЗЫКА ШКОЛАЗЫ

Тоора-Хем суурга уругтарын музыка школазын ажит-канай бээр дүң чык чеккен. Ам школада 35 уруг өө-ренип турар. Бааа кызымын баштайгы доокутулары бо өө-ренип чымыла школазы дооңу үнөр.

Балдан арында фортепиано болгаш аккордион класте-рым ажиткан. Бичип коңжумчулур чүлө бөдүүн мерже-дигер кымыр эвес, харым сураагыл композиторларын чо-ргаларында үзүлдүрер ойнап турар боор берген о-рунчук.

Бо чымыл Салаам суурда Тоора-Хеминиң музыка шко-лазыны филиалын ажиткан. Уругтар ийн километр ырак чеме кылашталас апарган эки.

Музыка школазынын ажиттыгыны чүлө бичип уруг-ларын эстетиктиг кижиндиктегине уугу саздарыг болу-рундал аныда. район тоңуңу култура амшарылынга ба-лаа уугу саздарын чедирин турары оорунчук. Школазы ба-лаадыла 3-4 үнериниң нарын күсөдигерин кылып турар ийниң бир бөлүмү ажилдап турар. Ону башкы Лэзия Бо-рисова уаурткан.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

НОЯБРЬ 17-ДЕ
КЫЗЫЛДАН

19.00 — Теледөдөлөр.
19.20 — «Войнахтарын чур-тунда». Документалдыг теле-фильм. 19.45 — «Мурнакы дүмүлганың школазы». Дам-чылыгы. 20.15 — Мультифильм. 20.35 — «Бис» — комсомолчу-тар бис». Дамчылыгы. 21.10 Теледөдөлөр. 21.20 — Чар-лаалар, рекламалар.

МОСКВАДАН.

21.30 — «Миллионнарнык лениниң университети». Соци-алисттик хойлууну болгаш ко-рум-чурумуңу быжылаары. Дамчылыгы ССРЭ-иң өс-тирчи министриниң орадакчы-ы А. Я. Сухарев чорудар. 22.00 — Улутум херекселер-лиг «Валхи» ансамблиниң концерти. Талжик ССР. 22.30 — 00.00 — «Уе». Инфор-мация программасы.

СОЛҮННҮҢ ДАРААЗЫНДА НОМЕРИ НОЯБРЬ 19-ТА ҮНӨР

Резактор В. С. ШАРВАНИ.

КИНО

НОЯБРЬ 17-ДЕ

«НАЙРАЛ»: «Набиряның дүмөлери» 10, 11.55, 13.50, 15.45, 17.40, 19.35, 21.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Мээн соелуг танго» 15, 18.40, «Пеньков-на болган таварылга» 16.50, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Кеминг херон иствелгениң инспектору» 9, 10.50, 12.40, 14.40, 18.30, 20.40, «Карамазов алышкы-лар» (3-ку дөдө) 16.30 шактарда.

«ВОСТОК»: Киночыныды 10.30, 15.20, «Найгамчык чүүлөр» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«СОБЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛТУРА БАЖЫНЫ: Киночыныды 17, «Назимир» 18.30, 20.30 шактарда.

НОЯБРЬ 18-ДЕ

«НАЙРАЛ»: «Чээрби сандай» (1 болгаш 2-ги кинолар) 9.50, 12.40, 15.30, 18.20, 21.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кеминг херон иствелгениң инспектору» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Бытаваас минута» 9.20, 11.20, 13.20, 16.30, 18.30, 20.30, «Пушкин-биле ужурамышың» 15.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Магалыг чүүлөр» 15.00, 18.40, «Бердинге-ниниң шылгалдазы» 16.50, 20.30 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛТУРА БАЖЫНЫ: Киночыныды 16.30, «Пеньковна болган таварылга» 18.30, 20.30 шактарда.

КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛТУРА БАЖЫНЫ: Киночыныды 11.00, «Илав — Мартиниң огу» 18.30, 20.30 шактарда.

«СОБЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛТУРА БАЖЫНЫ: «Орунтар яны-буру болур» 18.30, 20.30 шактарда.

1971 чылдың ноябрының 16-дан 19-на чедир Кызылга, Ленин кудумчулунда № 15 бажыга, Красноярскден келген протестер бригадазы ажилдаар. Бригадынн составында кулак протестиниң мастери боа бар.

СОЦИАЛ-ХАНДЫРЫЛГА МИНИСТЕРСТВОЗУ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ АДРЕЗИ

Болгария чуртутт Мария Гитова делегацияны Уран гим-настика таллазы-биле ийн ула-тулган чемпион болган. Деле-гацияны чемпион чордан моск-вачи Елена Карутина ийги-чири элдөөн. Свердловскиде Альфие Пазунтинова хүдөр медаль алган. Очк чуртутт Галима Шутурова алдыгы че-де болган.

ССРЭ-иң болгаш Югосла-вианын шылдарачыларынын арамында Ереванда болуп ту-рар маргылдаа доокутулгаче че-дир чамгы салыг аркан тур-да, сан 27,7:14,5 апарган. Ынчангаш совет шылдарачы-лар мурун турар.

Ушугу салымны үе түннө-ли 5:5,3 болуп, баа-ла бис-тин шылдарачыларыныс үк-кан. Дөрткү салымны түннө-ли 4:5 — 4 болуп, хайым болган. Беш салымны түн-нөли 6:2 болуп, совет шыл-дарачыларынын тиндигеи-биле доокулган.

СООККА АЛЗЫРЫНЫҢ ЧЫЛДАГААНЫ

Миңдалинер азы эмчилерин алаары тоңалдигер ден бестер өктү доокулур чыдып туралар. Ол миңдалинерни чыдып турар чөдөрүнүн аайы-биле өк, думчутун, өң-сала-тай талык талалыңын болгаш чыдып кыдыр ылап турар.

Кижик кадык чорла, миңдалинерин оңтар чөдөрүндө болгаш оларын доокулур аны-бүрү микробтар, алыгыл стрептококктар, пневмококктар оңум, хөлөдөйи чыдылар.

Бажан кижик соокка доңгаш ойнык азы могоан-чылап, ту-руп, шагыраада, кижиниң ийги байдала кошкаада де-мги оокуч туртуп чыткан микробтар хөдөңи үңгөн миңда-линерни ажалымы, принципирин турар. Миңдалинерин ажи-принциптерин аныга азы тоңалдигер деп алаар.

Ангия азым-бүрү хөдөрлөргө болур. Чыжы: карталыла ангиа, лакунария, фолликулария ангиа деп турар. Ангива-дан араанда баштайгы демектери: шымырын доңар, ээли илпир, боостал ишти аарышкыг, шыган эйтер бол-ган хэл, буттун чүстери аарып баа миңдалинер улагып ыжа боар.

Ангиталан араал киж эмчиге барып эки эмнелер болза доран сөйгү боар, а бир эвес чепсе эмнелер болза ангиа катан-катан кирер хээр, хоочу кыдыр илчиги боар. Эч илангыла бичип уруглар бо аарыгын уугу улуска болаарга, элөң берге эртерер.

Ангия аарымы өскө аны-бүрү иштики органныла берге аарыларын тывалдырырга уугу дигити берин турар. Чы-жаа: бир эвес ангины чедир эмнөсө бола килже чүрөк ревматизмин, бүүрөк аарыларын болган өскө-даа аарылар-ны тывалдырып болур. Ангиталан катан-катан аары чө-

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫШКЫ БАЖЫНЫ

Кызыл, Шетинки-Кравченко кудумчузу, бажы № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ. Редакторун 24-63, редакторун оралакчыларынын болгаш пропаган-да килдингизин 35-24, харысалгалыг секретарынын 23-35, партияны амырал ажилынын 37-13, култура килдингизин 37-13, култура килдингизин 41-27, информация килдингизин 20-60, бухгалтерияны 31-75, корректорларын 27-41. Солун кезеби барганда 32-75 телефонго килдингиз.